

Prof. dr. sc. Jože Pirjevec, izvanredni član
Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Ljubljana¹

AKCIJA JUGOSLOVANSKE DIPLOMACJE V PARIZU IN TRŽAŠKO VPRAŠANJE

Povzetek

12. junija 1945 so se morale jugoslovanske enote v skladu s sporazumom povleči iz zahodnega dela Julijske krajine. Sporno področje je bilo razdeljeno na dve okupacijski coni – A in B. Sovražno ozračje je v tem času pogojevalo odnosom med Vzhodom in Zahodom, pa je tako vprašanje jugoslovansko-italijanske meje postalo priložnost za merjenje moči med blokoma. Strokovnjaki so v skladu z navodili svojih vlad oblikovali štiri predloge o razmejitvi. V začetku leta 1946 je na srečanju v Parizu vprašanje meje znova postavljeno na mizo štirih ministrov za zunanje zadeve. Z odločitvijo velikih štirih je Gorica pripadla Italiji, formiralo pa se je Svobodno tržaško ozemlje, ki naj bi bilo pod zaščito Združenih narodov. Jugoslovanska diplomacija je sprožila drugo akcijo s težnjo, da s pomočjo neposrednega sporazuma z Italijo razveljavi odloke mirovne konference. Italija je bila v dvomih vse do konca, a se je zadnji čas vendarle tudi ona odločila sprejeti mirovno pogodbo.

Ključne besede: Pariška mirovna konferenca, Tržaško vprašanje, STO, Julijska krajina

12. junija 1945 so se morale jugoslovanske enote v skladu s sporazumom, doseženim tri dni prej v Beogradu med generaloma Jovanovićem in Morgonom, umakniti iz zahodnega dela Julijske krajine. Sporno ozemlje je bilo razdeljeno na dve okupacijski coni – A in B -, od katerih je v pričakovanju dokončne razmejitve med Jugoslavijo in Italijo na mirovni konferenci prva prišla pod anglo-ameriško, druga pa pod jugoslovansko vojaško upravo. Očitno je bilo, da je s tem rapalska meja pokopana enkrat za vselej. Kljub temu pa je bil omenjeni dogodek nadvse grenak, saj se je jugoslovanski politični vrh zavedal, da je s tem Trst izgubljen. Sedaj je veljalo storiti vse, da bo bodoča meja za Slovence in Hrvate čim bolj ugodna. Kljub temu, da se je v zadnjih mesecih med Moskvo in Beogradom nakopičilo kar nekaj nesporazumov, je

¹ Prof. dr. sc. Jože Pirjevec, izvr. član SAZU (Slovenske akademije znanosti i umjetnosti), redoviti je profesor za noviju povijest Fakulteta za humanistički studij Sveučilišta u Primorskoj u Kopru, Znanstvenoistraživačkoga središta u Kopru

Tito pri tem moral računati predvsem na sovjetsko pomoč, toliko bolj, ker so Anglo-Američani gojili do njegovega režima vedno bolj sovražen odnos².

Zavesti o izgubi Trsta seveda ni bilo mogoče obešati na veliki zvon. Nasprotno, treba je bilo vztrajati v zahtevi na meji na Soči in podkrepiti to zahtevo z narodnostnimi, zgodovinskimi, jezikovnimi, demografskimi in gospodarskimi argumenti, ki so v marsičem odražali stališča, kakršna je Jugoslavija zagovarjala že na Pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni. Nova pa je bila teza, da je prebivalstvo Julijske krajine s sodelovanjem v odporniškem gibanju jasno izrazilo svojo voljo glede priključitve dežele Jugoslaviji. Gradivo za mirovno konferenco je že poldrugo leto zbiral Znanstveni inštitut pri SNOS, ki ga je od ustanovitve dalje vodil Fran Zwitter. Slednji je 13. marca 1945 odšel v Beograd, kjer so mu v zunanjem ministrstvu poverili vodstvo Inštituta za mednarodna vprašanja, ki naj bi opravljeno delo še dogradil. Poleg tega so zbirali materiale za konferenco še študijska odseka v Trstu in Gorici, kakor tudi Jadranski inštitut v Sušaku. To pomeni, da je nastalo najmanj pet znanstvenih centrov, zadolženih, da pripravijo vse potrebno za veliko diplomatsko akcijo, ki je bila pred durmi. Okoli njih se je zbrala plejada diplomatov in znanstvenikov, ki je v naslednjem poldrugem letu opravila ogromno intelektualno delo. Šlo je za kolektivni napor, kakršnega jugoslovanska inteligenca do tedaj še ni zmogla in o katerem ni pretirano ni pretirano reči, da je vzdržal presojo časa³.

Glavno besedo je imel seveda Edvard Kardelj, vodja jugoslovanske delegacije na sestankih v Londonu in pozneje Parizu, kjer so se srečali zunanji ministri štirih velikih: ZDA, Velike Britanije, Sovjetske zveze in Francije. Pri oblikovanju svoje politike je Kardelj tesno sodeloval s sovjetskim kolegom, s katerim se je, kakor je zapisal v spominih, srečeval na briefingih vsak dan⁴. Pri tem je lahko računal na Stalinovo podporo, ki je svoji delegaciji pred začetkom pogovorov y Zahodnjaki dal jasna navodila: podpirati je treba jugoslovanske zahteve glede Julijske krajine in Trsta. Samo v skrajnem primeru je možno sprejeti internacionalizacijo pristanišča, a pod jugoslovansko suverenostjo. Izhajajoč iz teh predpostavk, je Kardelj 18. septembra 1945 v Londonu svetu zunanjih ministrov predstavil spomenico, v kateri je pisalo, da je bila Rapalska meja sad diktata in da je grobo kršila princip o samoodločbi narodov. Kar zadeva specifično Trst, je sicer priznaval, da njegovi prebivalci

² Jože Pirjevec, »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848-1954), Ljubljana, 2007, str. 317.

³ Janez Stergar, Seven Decades of the Institute for Ethnic Studies, Ljubljana 1995, str. 8; Nacionalna i sveučiliška knjižnica, Zagreb, Arhiv Vladimir Bakarić, Kutija 14.

⁴ Edvard Kardelj, Spomini, Boj za priznanje in neodvisnost Jugoslavije 1944-1957, Ljubljana, 1980.

govore v večini italijanski jezik, poudaril pa je njihove slovanske korenine in dejstvo, da je mesto, kar zadeva Slovenijo, edino izhodišče na morje. Pod pritiskom Molotova pa je obenem tudi storil taktično napako, saj je omenil možnost, da Trst postane sedma republika v Demokratični Federativni Republiki s svobodnim statutom za pristanišče. S tem je nakazal, da Slovenci sami ne verjamejo v upravičenost svojih zahtev glede severnojadranskega pristanišča, ter še okrepil mnenje Zahodnjakov, da se je treba zoperstaviti jugoslovanskim razmejitvenim načrtom. Že 19. septembra je prevladala njihova teza, da naj nova državna meja med Italijo in Jugoslavijo upošteva etnično načelo, tako da bo ostalo na teritoriju sosednje države čim manjše število pripadnikov druge narodnosti⁵.

Sovražna atmosfera, ki je v tem času vedno bolj pogojevala odnose med Vzhodom in Zahodom, je prispevala k temu, da je postalo vprašanje jugoslovansko-italijanske meje prilika za merjenje sil med blokoma in da je zaradi prestižnih razlogov zašla v slepo ulico. Rešitev so štirje zunanji ministri iskali po utečeni diplomatski maniri, ko je treba kaj odložiti: na pobudo ameriškega državnega tajnika Byrnsa so ustanovili mednarodno komisijo izvedencev, ki naj preveri razmere na terenu ter predlaga najprimernejšo mejno črto. Izvedenci, ki so jih imenovali štiri velike sile, so med 7. marcem in 15. aprilom 1946 obiskali prostor med Istro in Beneško Slovenijo (pet mest in sedemindvajset vasi) ter sestavili skupno poročilo, v katerem so ugotavljali, da je večina prebivalstva Julijske krajine slovenske in hrvaške narodnosti. »Tukaj ni Italijanov ali Jugoslovanov,« je v šali dejal nek ameriški major Antonu Vratuši, ki je kot jugoslovanski oficir spremljal mednarodno komisijo. »Tukaj so sami Hočemos«⁶.

Kljub temu so eksperti izdelali štiri različne predloge o razmejitvi, pač v skladu z navodili svojih vlad. Amerikanec in Britanec sta trdila, da spada pod italijansko suverenost velik del Julijske krajine vključno s Puljem in Rovinjem. Francoz je predlagal mejo, ki naj bi vključevala v Italijo Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo, Gorico in Trst, v Istri pa koprski in bujski okraj do reke Mirne. Samo ruski ekspert Tokarev je predlagal mejo na Soči. Ker so zaključki posameznih članov komisije odražali apriorna stališča njihovih vlad, je agitacija, ki sta jo razvila projugoslovanski in proitalijanski tabor v zaščito svojih stališč, ostala brezplodna. Vprašanje meje je znova pristalo na mizi štirih zunanjih ministrov, ki so se na začetku maja 1946 srečali v Parizu. Očitno je bilo,

⁵ Dušan Nečak, Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta (junij-september 1945), v *Trst-Trieste 1945*, Trst 1985, str. 52; Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Ljubljana, 1999, str. 90.

⁶ Pričevanje Antona Vratuše.

da je treba najti kompromisno stališče, s katerim je nastopil francoski zunanji minister George Bidault, ki je predlagal, da bi Trst in njegovo ozemlje od Devina do Novigrada internacionalizirali po vzorcu Gdanska iza prve svetovne vojne. Proti tej tezi je nastopil Kardelj, češ da je za Jugoslavijo nesprejemljiva, vendar je proti koncu maja postalo jasno, da sledenja Trsta ne bo dobila. To je Stalin Titu odkrito povedal na dan njegovega prihoda v Moskvo 27. maja 1946, pri čemer je skušal omiliti škodo s trditvijo, da ne gre jemati za vzorec Gdansk z njegovo široko avtonomijo, temveč Memel, ki je imel v času med vojnami tudi poserben status, a je ostal v okviru Litve⁷. Ko so se 15. junija 1946 zunanji ministri štirih velikih spet sestali v Parizu je Molotov z vso svojo diplomatsko večino v tem smislu skušal braniti interese Jugoslavije, vendar brez uspeha. Po dolgem diplomatskem boju je 3. kulija 1946 le popustil, upoštevajoč mnenje ameriškega generala Bedella-Smitha, da je bolje razočarati Jugoslovane in Italijane kot vnesti zaradi tržaškega vprašanja razkol med velike sile. Pri tem se je prenačljeno odpovedel tudi Gorici, kar je Kardelja nadvse razburilo. Nad sklepom štirih velikih, da dajo slednje mesto Italiji in ustanove od Devina do Novigrada Svobodno Tržaško ozemlje, je proti svoji navadi izgubil živce: »Nikoli ga nisem videl tako preklinjati po srbsko,« se spominja Janez Stanovnik, »kakor tedaj«⁸.

V zavesti poloma politične linije, ki jo je vodil do tedaj v izključni naslovnitvi na Rusijo, je Tito poslal Stalinu protesten telegram, obenem pa se odločil za bolj avtonomno jugoslovansko diplomatsko akcijo v Parizu. Ko se je v francoski prestolnici 29. julija začela mirovna konferenca, Jugoslovani niso popustili v naporu, da spremene določila glede zahodne meje, ki so jih sprejeli štirje veliki. Kardelj in Aleš Bebler sta predlagala vrsto popravkov, ki naj bi omejili škodo, prizadejano Slovincem, saj bi njih STO popolnoma odrezalo od morja, a brez uspeha⁹.

Sovražnost Zahoda do Jugoslavije je še stopnjevala Titova odločitev, da ukaže JA naj prisili k pristanku dve ameriški transportni letali, ki sta kršili jugoslovanski zračni prostor. (Samo med 16. julijem in 8. avgustom je čez Slovenijo iz Vidma na Dunaj in nazaj letelo 87 bombnikov, 40 lovcev in 45 transportnih letal). Prvi incident je imel za posledico le besno izmenjavo diplomatskih not, drugi pa se je končal s tragedijo: 19. avgusta 1946 je bilo ameriško letalo, ki je krožilo nad Ljubljano, sestreljeno: dva pilota sta izgubila življenje. To sovražno dejanje, najhujše od vseh, kar se jih je zgodilo v Evropi po koncu

⁷ Leonid Gibianskii, *The Trieste Issue and the Soviet Union in the 1940s*, v: Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan (ur.), *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954*, Koper, 2005, str. 386.

⁸ Pričevanje Janeza Stanovnika.

⁹ Jože Pirjevec, »Trst je naš!«, n.d., str. 342, 343.

druge svetovne vojne, je na Zahodu, posebno v ZDA, povzročilo tolikšno ogorčenje, da so v Washingtonu, kjer se je oblikovala prava vojna stranka, govorili o možnem, celo atomskem napadu na Ljubljano, Zagreb in Beograd¹⁰. Na pariški mirovni konferenci so Zahodnjaki postavili jugoslovansko delegacijo na zatožno klop, kar je slednjo seveda vzpodbudilo, da nudi odločen odpor. Kot se spominja Bebler, so bili Kardelj in njegovi sodelavci v francoski prestolnici dva meseca tako rekoč dan in noč na nogah, govorili, diskutirali – v sejnih dvorinah, v kuluarjih, na sprejemih, na zasebnih obiskih. Amerika in njeni sateliti pa niso odgovarjali na njihove besede, temveč preprosto glasovali (z izjemo Etiopije, ki se je včasih vzdržala) proti njihovim predlogom. To prvo srečanje z zahodnim glasovalnim strojem je bilo za Jugoslovane nad vse travmatično, toliko bolj, ker je bilo zabeljeno z obilno dozo ironije. »Vi imate argumente, mi pa glasove«¹¹.

Znotraj sovjetskega tabora je istočasno prišlo do zanimivega procesa. Sovjetski predstavniki so imeli zavezane roke, ker so v okviru posvetovanj med zunanjimi ministri štirih velikih dali že vnaprej svojo besedo. Dovolili pa so zhdnoevropskim delegacijam, češkoslovaški, poljski, celo beloruski in ukrajinski, da podprejo Jugoslavijo in glasujejo njej v prid. Seveda je šlo samo za lepo gesto brez učinka na odločitve mirovne konference¹².

S sklepom konference na začetku oktobra 1946 se borba za Trst ni končala, postala je celo bolj razvejana, saj je stekla v dve smeri. Na eni strani je bilo treba oblikovati statut STO, ki naj bi bilo pod varstvom Združenih narodov. Varnostni svet omenjene organizacije naj bi imenoval guvernerja vmesne državnice, ta naj bi sklical volitve za skupščino, iz katere naj bi izšla vlada, kot izraz demokratične volje ljudstva. Te demokracije pa so se Zahodnjaki bali, saj so domnevali, da bi se lahko lokalna komunistična partija, ki je bila povsem odvisna od KPJ, lahko na legalen način polastila oblasti. Tako se je zgodilo, da so skušali čimbolj uveljaviti vlogo guvernerja na škodo skupščine, medtem ko so Sovjeti, v sozvočju z Jugoslovani, bili zagovorniki političnega pluralizma¹³. Vzporedno z barantanjem glede statuta pa je jugoslovanska diplomacija zastavila še drugo akcijo, ki je težila k temu, da izniči določbe mirovne konference s pomočjo neposrednega sporazuma z Italijani. V tem smislu je Tito sprejel pobudo voditelja italijanskih komunistov Palmira Togliattija, ki je bil v tem času kot pravosodni minister še član rimske vlade, da pride v Be-

¹⁰ The National Archives, London, Foreign Office 371/59551 R 12353; J.Pirjevec, »Trst je naš!, n.d., str. 343.

¹¹ Aleš Bebler, Čez drn in strn, Spomini, Koper, 1981, str.157-178.

¹² J. Pirjevec, »Trst je naš!«, n.d., str. 344.

¹³ J. Pirjevec, prav tam, str. 372.

ograd na pogovore za rešitev tržaškega vprašanja. Togliatti je na sestanku s sovjetskim veleposlanikom v Italiji slednjega prepričal, da bi ta poteza, če bi bila uspešna, »pomenila konec De Gasperijeve zunanje politike«, in se je podal torej na pot tudi s sovjetskim blagoslovom. Kot je očitno, je šlo še za kaj več kot za tržaško vprašanje, šlo je za akcijo, ki naj bi spodnesla Krščansko demokracijo na oblasti v Rimu in njihovo proameriško usmeritev¹⁴.

Jugoslovani za te sugestije niso bili nedovzetni, kot se je izkazalo v teku pogovorov, ki sta jih imela Tito in Togliatti med 3. in 6. novembrom v Beogradu. Dogovorila sta se, naj Trst postane italijanska enklava s posebnim statutom, ostalo sporno področje, vključno z Gorico, pa naj pripade Jugoslaviji. Če bi bila ideja uresničena, bi Togliatti lahko trdil, da je za Italijo rešil Trst, Tito pa, da je Sloveniji zagotovil mejo na Soči in dostop do morja. Volk bi bil sit in koza cela. Italijanska vlada seveda take vrešitve ni mogla sprejeti, ker bi bila to voda na mlin komunistom, tako da je pobuda padla v vodo. Ker so propadli tudi drugi predlogi neposrednega dogovora med Beogradom in Rimom, obe vladama konec leta ni preostalo drugega, kot da se soočita s vprašanjem ali podpisati mirovno pogodbo ali ne. Jugoslovanska vlada je dolgo grozila, da pogodbe ne bo podpisala, če ne bo bistveno spremenjena, in je v znak protesta celo umaknila svojo delegacijo iz Pariza. Šele zadnji trenutek, 9. februarja 1947, jo je nepričakovano le sprejela, saj je bilo očitno, da nima izbire, kajti v nasprotnem primeru bi anglo-ameriške čete ostale na tistem delu Primorske, ki je spadala v cono A. Diplomatska kriza, ki je pri tem nastala, je opozorila na dejstvo, da niso napeti samo njeni odnosi z Zahodom, temveč da marsikaj ni v redu tudi na relaciji Beograd-Moskva. Ob podpisu pogodbe 10 februarja 1947 je zunanji minister Stanoje Simić vsekakor izjavil, da se jugoslovanski narodi ne odpovedujejo ozemljem, ki jih iz zgodovinskih in etničnih razlogov smatrajo za svoja, in da bodo še dalje zahtevali svoje pravice ne glede na nacionalne spremembe, do katerih bo prišlo v bodoče zaradi tujega gospodstva¹⁵.

Italija je bila prav tako kot Jugoslavija do konca v dilemi, kaj storiti. Tudi sama je zadnji trenutek odločila, da jo sprejme¹⁶, pač v zavesti, da kot poraženka nima druge izbire, če se hoče vključiti v zbor Združenih narodov. Obenem pa je pogodbo proglasila za diktat, kar je že samo po sebi vsebovalo zahtevo po njeni reviziji. Kako malo so se rimski vodilni krogi naučili iz pre-

¹⁴ Elena Agarossi, Victor Zaslavsky, Togliatti e Stalin, Togliatti e Stalin, Il PCI e la politica estera italiana negli archivi di Mosca, Bologna, 1997, str. 143.

¹⁵ J. Pirjevec, »Trst je naš!«, n.d., str. 352,353; 368.

¹⁶ Mirovna pogodba Jugoslavije in Republike Italije ("Uradni list FNRJ /Službeni list FNRJ", št. 74/47)

tekle izkušnje, priča izjava, ki so jo objavili na dan podpisa pogodbe in jo poslali vsem državam zmagovalkam (razen Jugoslaviji). V njej so dejali, da pogodba ne temelji na »moralni zavesti« italijanskega naroda in ne jemlje v poštev njegovega bistvenega problema: dejstva, da ima pretesen življenjski prostor za 45 milijonov ljudi¹⁷. Ker se proti tej izjavi nihče ni obregnil, je to implicitno znikanje principa »pacta sunt servanda« dolgo postalo konstanta v italijanski zunanji politiki, kakor je mnogo let pozneje priznal Giulio Andreotti slovenskemu kolegu v rimskem parlamentu: »Mi podpišemo vse pogodbe, sami pa odločamo, kako jih bomo izvrševali«¹⁸.

Summary

The Action of the Yugoslav Diplomacy in Paris and the Trieste Issue

According to the Agreement, the Yugoslav Army units were forced to withdraw from the western area of the Julian March on 12 June 1945. The disputed area was divided into two occupation zones – Zone A and Zone B. The hostile environment, which at the time determined more and more the relationship between the East and the West, resulted in a situation where the issue of the Yugoslav and Italian border became an opportunity for the blocs to cross swords. In accordance with the instructions made by their respective governments, the experts formed four demarcation proposals. The border issue was reopened between four foreign ministers who convened in Paris at the beginning of 1946. The decision of the great four ceded Gorizia to Italy, hence forming the Free Territory of Trieste, which was supposed to be under the protection of the United Nations. The Yugoslav diplomacy instigated another action, which strived for the annulment of the Peace Conference regulations through the direct agreement with Italy. Italy was, just like Yugoslavia, dubious about the entire enterprise until the very end; and finally, at the last moment decided to accept the Peace Agreement in 1947.

Keywords: Paris Peace Conference, Trieste Issue, Free Territory of Trieste, Julian March

¹⁷ Diego De Castro, *La questione di Trieste, L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*, vol.II, Trieste, 1981, str. 427.

¹⁸ Pričevanje Stojana Spetiča.

Sažetak

Djelovanje jugoslavenske diplomacije i tršćansko pitanje

Jugoslavenske su se oružane postrojbe, u skladu sa sporazumom postignutim sa Saveznicima, 12. lipnja 1945. morale povući iz zapadnoga dijela Julijske krajine. Sporno je područje bilo podijeljeno na dvije okupacijske zone – Zonu A i Zonu B. Neprijateljsko ozračje u tome vremenu sve je više uvjetovalo odnose između Zapada i Istoka i prinosilo je tome da pitanje jugoslavensko – talijanske granice postane predmet za odmjeravanje snaga između dvaju vojnih blokova. U skladu s uputama svojih vlada stručnjaci su formulirali četiri prijedloga o razgraničenju. Pitanje granice ponovno je stavljeno na stol četiri ministra vanjskih poslova, koji su se početkom 1946. sastali u Parizu. Odlukom »četvorice velikih« Gorica je data Italiji, a u području Trsta kreiran je Slobodni Teritorij Trsta pod zaštitom Ujedinjenih naroda. Jugoslavenska je diplomacija pokrenula drugu akciju koja je imala za svrhu da se, u izravnom sporazumu s Italijom, ponište rezultati Pariške mirovne konferencije. Italija je bila, kao i Jugoslavija, u dvojzama što napraviti? U zadnjim trenucima je 1947. prihvatila mirovni ugovor.

Ključne riječi: Pariška mirovna konferencija, Tršćansko pitanje, Slobodni Teritorij Trsta, Julijska krajina